

Vita

LENGYEL BALÁZS

A pontosítás kedvéért

ALFÖLDY JENŐ PILINSZKY TANULMÁNYÁRÓL

Valaki közülünk már részletesen megírta, hogy Pilinszky János *Apokrif* című nagy verse rosszul van datálva. Mégpedig a rossz datálást Pilinszkyre rákényszerítették. A vers valójában a Rákosi-korszak legkegyetlenebb idején keletkezett, 1951 végén vagy legkésőbb 1952-ben, de bizonyos irodalompolitikusok rávették Pilinszkyt (1958-ban), hogy a verset az enyhültebb Nagy Imre korszakra datálja, semmiképpen sem a „fordulat éve” környékére. Nem emlékszem biztosan, hogy ki írta ezt meg, rémlik, egyre erősebben, hogy Domokos Mátyás, de Lator László is világosan emlékszik rá – nekem újból szóvá is tette –, magam pedig egyik esszékötetemen kívül (*Két sorsforduló*) a Magyar Hírlap *Készülj az érettségire* rovatában is jeleztem. (A pontosítás kedvéért utána néztem: Domokos Mátyás: *Leletmentés*, 94. oldal.)

Mégis itt van a *Tiszatáj* *Diákmelléklete* első mondatában a helytelen adat. Igaz, a mai fiatalok számára az évszám szinte mellékes. Lehet, de mégsem egészen. Ideológiai erőszak hozta létre. És Pilinszky mit tehetett, belement, mint lényegtelenbe. Am a vers keletkezésének másfelől is története van. Inkább 1952-ben lehetett, Pilinszky a maga naivitásában elmondta Nemes Nagy Agnesnek, hogy gyakran lát engem eszpresszóban randevúzni egy érdekes fiatalasszonnyal. Ebből rettenetes családi konfliktus lett, melynek során Ágnes sértett haragjában váltni akart, Pilinszky pedig kijelentette, hogy beleszeretett Ágnesbe és el akarja venni feleségül. Idővel persze természetesnek vette, hogy kedvéért Ágnes katolizáljon. Ágnes apja református presbiter volt, nagypapja vagy dédapja református pap, a katolizálás abban a családban elképzelhetetlen volt. Nemcsak a hagyomány, hanem Ágnes szuverén isten-képzete miatt is. Pilinszky családja, anyja és annak volt apáca nőtestvérei a protestáns gondolkozást tartották lehetetlennek. De hogy az érzelmi kötődés a szellem területén már előtte is megvolt Ágnes és Pilinszky között, azt az is jelezte, hogy a felizzott testvéri, már-már feleségjelölti kapcsolatban Pilinszky Ágnesnek dedikálta az *Apokrifot*. A kézzel írt, dedikált vers ismert. (Igaz, a nyomtatott szövegről Pilinszky később a dedikációt letörölte, hiszen – ha jól emlékszem – 56 elején Pilinszky feleségül vett egy fiatal művésznőt, aki 56 végén sok minden miatt, nem politikai okból, kimenekült az országból. De előbb, a mi családi konfliktusunk idején, sőt azután is, Pilinszky két-három naponként megjelent nálunk a Kékgolyó utcában, ahogy mondogatta „bejárta az utat a Molnár utcából a Kékgolyó utcába” és többek között az *Apokrifot* alakította, javítgatta. Írt néhány sort hozzá, változatokat csinált, megváltoztatta a strófarendszerét és a verset újra és újra felolvasta. A vers, az *Apokrif*, a reménytelenségen túl, sajátos szerelmes vers volt, csodálom, hogy Alföldy Jenő nem veszi észre, és csupán egykori múltnak, „elhagyott kedvesnek” tekinti, „szerelmi szakításból íródott”-nak. Holott az ismert Pilinszky-

közérzetten túl az eleven érzelmi helyzet világos. „Csak most az egyszer szólhatnék veled, – kit úgy szerettem. Év az évre, – de nem lankadtam mondani, – mit kisgyerek sír deszkarésben, – a már-már elfúló reményt, – hogy megjövök és megtalállak. Torokban lüktet közeled, – Riadt vagyok, mint egy vadállat.” Ez bizonyos eleven érzés, nem valamilyen múlt. És amit a folytatásban mond, az a pilinszkys sajátosság: „Szavadat, az emberi beszédet, – én nem beszélem” és ismétli ezt a sajátosságot: „Nem értem én az emberi beszédet, – és nem beszélem a te nyelvedet.”

Általában tehát igaza van Alföldy Jenőnek, mikor azt mondja, hogy Pilinszky a remény eretneke. A kezdeti nagy versek bizonyítják ezt, majd a későbbi lírailag absztraktabbak is ismételt motívumokkal teli versek, a *Szálkák* és a *Végkifejlet* a legerősebben. De mindennek ellenére, a legnagyobb műben, az *Apokrif*ban számomra mintha más volna, pontosabban más is volna. Hiába „csorog alá, csorog az üres árok”, Pilinszky az érzelem feszültsége vagy a vers dinamizmusa alapján itt a reménytelenségnek volna eretneke. Mindennek ellenére sejtelve volna valami másra. Legalább arra, hogy „Látja Isten, hogy állok a napon”.

Alföldy Jenő igen merész, amikor a Tiszatáj Diákmellékleteként (2000. január) egész tanulmányt ír Pilinszkyról. Elemzése kiváló, amikor írja például, hogy a mélyen vallásos Pilinszky számára a gondviselés is megszűnt, hogy „az istenfélelem hagyományos keresztény fogalma itt egy pillanatra a félelmes Isten fogalmára módosul”, és hogy „a műben megjelenik az a fajta »eretnység«, amely finoman körülengi Pilinszky keresztény világképét”. Igaz, ma erről nem beszélünk, nem illik beszélni róla, de annakidején a Vigiliában – csak a Vigiliában, és nem könyveiben – Rónay György bírálva elemezte Pilinszky vallási szemléletét. Rónay katolicizmusa más volt.

Alföldy Jenő sok minden más igazságot is elmond, melyek fontosak, alapvetők. Nagy súllyal beszél egyfelől a 20. századi megsemmisítő táborok következményeiről, iszonyatáról, másfelől arról a nyomásról és tragédiasorozatról, amely a magyar társadalom nagy részére a Rákosi-kor idején ránk nehezedett. (Nagy Ferenc–Kovács Béla-ügy, Rajk-per, Mindszenty-per, kitelepítés, kollektivizálás, stb.) Alföldy Jenő nem ok nélkül emlegeti Vörösmartyt, *Az embereket*, az *Előszót* vagy a *Vén cigányt*, megérezhette ugyanis, hogy e verseket állandó közérzetünk kifejezésül Pilinszky a maga tragikus hangján társaságunkban gyakran elmondta.

Közös kétségbeesésünk mintegy transzponálására. Igen, de a haláltáborok létezésének emléke, sem a rettenetes kor nyomása, nem úgy jelentkezik az *Apokrif*ban, ahogyan azt Alföldy Jenő részletezve, és történetileg közvetlenül indokolva kifejti. Az *Apokrif* nem az embertelenség, a tömeggyilkolás Auschwitz vagy Mauthausen demonstrációjának, vagy az elszemélytelenedésnek, a felelősség hiányának a verse. Látni kell, az *Apokrif* nem az áldozatok szenvedéséről beszél, és nem is a lelkiismeret verse. Pilinszky itt a legsajátosabban, legszemélyesebben magamagáról beszél. És szó sincs arról, hogy a „máshoz pártoló kedvest” érzi pótolhatatlannak, és miatta terjeszti ki fájdalmát a mindenségére.

Igen, a legszemélyesebben beszél, de más módon, mint ahogy hozzászoktunk. Ez nem olyan lírai vers, hogy rapszodiáról vagy elégiáról, egyáltalán bármilyen hagyományos költői kategóriáról lehetne beszélni. Még leginkább azzal lehetne az *Apokrif* műfaját közelíteni, hogy minden mozzanatát, a létezésről kezdve Isten képzetéig, át-tételesen, objektívalva, *objektív korrelatívot* alkalmazva érzékelteti. Így lesz egy „szerelemes” vers az emberi személyiségnek sűrített, tárgyiasított képlete. Szó szerint apokrif szöveg, vagyis nem hitelesített vallási-emberi képzetek magasztos összefoglalása.

A Paradicsommal szemben / „valamikor a paradicsom állt itt” / mindennek szakrális negatívuma, *apokrif apokalipszis*. Melyben, mint jeleztem, egyedül talán a szerelem az egyetlen eretnokség a reménytelenségben. De ott is csak éppen-éppen. „Hazátlanabb az én szavam a szónál! – Nincs is szavam”.

Am ne tévedjünk, ez is áttételezés. Nem, semmiképpen nem közvetlen, pillanatnyi érzelmi azonosság-tudat. Másfajta költészet ez. Más érzékeléssel. Másképp jön létre. Majd, majd, ha nemzedékünk végleg kihál – és ha egyáltalában érdemes lesz tudakolni – akkor lehet pontosítani, miért formálódott Pilinszky költészete úgy, ahogyan formálódott. Mi rejlik mögötte? Mennyi vágy, gátlás és szenvedés, miért csorog alá az üres árok?

Alföldy Jenő *Apokrif*-tanulmánya rengeteg részellemmel, biblikus analógiákkal telített, sok igazságot, de nem egy tévedést tartalmaz. Csak fenntartással mondható, hogy képet adó olvasmány az ifjúság számára.

ALFÖLDY JENŐ

Megjegyzések Lengyel Balázs cikkéhez

Lengyel Balázsnak igaza van abban, hogy helyesbíti a Tiszatáj januári számában megjelent *Apokrif*-elemzésében a nagy költemény keletkezési dátumát. A mű nem 1954-ben született, mint ahogy írtam, hanem 1952 telén.

Nem mentségül, csupán magyarázatul jegyzem meg, hogy a birtokomban levő Pilinszky-kötetek egyike sem tünteti föl a vers születési idejét, sem az általam legtöbbet forgatott, remek kiállítású, *Nagyvárosi ikonok* című, 1970-es válogatás (Szépirodalmi Kiadó), sem az 1976-os *Kráter* (szintén Szépirodalmi), sem más válogatások. A könyvszetileg ugyancsak igen szép 1998-as életműkiadás (*Pilinszky János összes versei*, Osiris Kiadó) a tartalomjegyzékben a megjelenés dátumát jelzi csak (Csillag, 1956 július). Az erősen Újhold-barát szellemben összeállított *Hét évszázad magyar költői* (Tevan Kiadó, Békéscsaba, 1996.) 1956-ra datálja a vers világra jöttét.

Az ellentmondásokat látva én arra az adatra támaszkodtam, amelyet a Török Endre által válogatott és szerkesztett interjúgyűjteményben találtam (*Beszélgetések Pilinszky Jánossal*, Magvető, 1983.). Az *Aljosa* című fejezetben Cs. Szabó László beszélget a költővel. „Mikor írtad?” kérdésére Pilinszky így válaszol: „1954-ben.” (14. oldal) Nem láttam okát, hogy a *kurzív baskerville* betűkkel világosan szedett szöveg hitelességében kételkedjem. Különösen azért, mert a legilletékesebb, maga a költő mondja, hogy az *Apokrif* ekkor született.

Aztán a Tiszatáj szerkesztőjének útbaigazítása nyomán utánanézttem annak, amit Domokos Máttyás ír a Tiszatáj 1997. januári cikkében (*Levél a Pilinszky-filológiáról*). Az *Apokrifet* tartalmazó *Harmadnapon* című Pilinszky-kötet 1959-es megjelentetése előtt a hivatalból kijelölt *ideológus*-lektoroknak az a kívánságuk támadt, hogy a kötetben ne az 1952-es, hanem az 1954-es dátum szerepeljen.

Hiszek a Szépirodalminál akkor *sza*lektorként dolgozó Domokos Máttyásnak –, de hadd adjak hangot csodálkozásomnak. Miért jó az a *Harmadnapon ideológus*-ellenőré-